

FRAGMENT ANTIČKOG RELJEFA IZ BAŠKE VODE

DRAŽEN MARŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 726.8.032.7(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 2001-11-30
Received

U radu se razmatra fragment antičkog reljefa iz Baške Vode, pronađen godine 1996. na lokalitetu Gradina. Na temelju autopsije autor zaključuje da je riječ o tipičnom rimskom nadgrobnom spomeniku tipa portretne stele, na kojemu se iskazuju ostatci dviju faza izrade. Od izvornog su spomenika sačuvani ostatci portreta pokojnika, nekoć prikazanog u visini polufigure, i manji dio gornje obrubne trake titulusa. Drugoj fazi pripada izrada tabule ansate, umetnute u donju polovicu portretne niše. Tragom rezultata suvremenih ikonoloških istraživanja rimskih nadgrobnih stela, autor zaključuje da je izvorni spomenik pripadao tipu arhitektonski raščlanjene stele s portretnom nišom, slobodnostojećim zabatom i titulusom, ili profiliranoj zabatnoj steli s pseudozabatom, nišom i titulusom. Autor zatim rekonstruira razloge i tijek prerade izvornog spomenika, opredjeljujući se za mišljenje da je novi natpis najvjerojatnije u potpunosti zamijenio stari, odnosno da je stela promijenila vlasnike.

U drugom dijelu rada ispravljaju se neke netočnosti u dosadašnjem čitanju natpisa te se analizira njegov sadržaj. Novi natpis na prerađenom spomeniku svome suprugu Vetiju Junijanu posvetila je *Allia Messia*. Analizirajući stilske karakteristike i visinu prvotnog prikaza (polifigura), te povezujući ih s vjerojatnim ustrojstvom i vanjskom formom stele, autor izradu prvotnog spomenika slavlja u kraj 1. ili prvu polovicu 2. st. Imenski obrasci pokojnika i komemoratora na mlađem natpisu (duo nomina), pojava tabule ansate i tipično kasnoantička grafija pojedinih slova datiraju preradu spomenika u razdoblje ranog Dominata, tj. kraj 3. ili početak 4. st.

1. *Uvod*

U malo, ali nadasve zanimljivoj Arheološkoj zbirci u Baškoj Vodi čuva se već nekoliko godina manji fragment antičkog reljefa s natpisom, pronađen tijekom

sustavnoga arheološkog istraživanja lokaliteta Gradina u samomu mjestu godine 1996. (Sl. 1)¹ Između brojnih tipova keramičkog posuda i drugih predmeta utilitarne namjene taj se komad zanimljiva izgleda i oblika, zaveden pod inventarnim brojem 177, na prvi pogled doima kao jedinstven, da ne kažem čudan primjer kamcnoklesarske produkcije ovog područja u antičko doba. To je, međutim, tek prvi dojam, koji se posve mijenja nakon što se spomenik pažljivo i detaljno pregleda. Naime, pornijim pregledom nedvojbeno se dolazi do zaključka da je riječ o ostatku spomenika nastalom preradom starijeg, također antičkog spomenika. Upravo ta činjenica iziskuje potrebu da se interpretaciji dvaju esencijalnih elemenata fragmenta - figuralnom prikazu i natpisu - pride s mnogo više ozbiljnosti nego što je to učinjeno dosada.²

2. Opis

Fragment je izrađen od domaćeg vapnenca, zasigurno lokalnog podrijetla. Visine je 42,5, širine 34 i debljine 16 cm. Odlomljen je sa svih strana i izvorna mu je jedino stražnja, na uobičajeni način abocirana strana. Već njegova debljina

Sl. 1. Fragment antičkog reljefa iz Baške Vode.

Fig. 1. Fragment of Roman Bas-Relief from Baška Voda

¹ Pronađen je u funkciji spolija, uzidan u zid odvodnog kanala kasnoantičkog kompleksa na Gradini. Na informaciji zahvaljujem voditelju istraživanja, kolegi Miroslavu Katiću.

² Dosadašnje objave: J. JURISIĆ, 1996, 14, sa sl.; S. BOŽEK - A. KUNAC, 1998, 108, br. i sl. 98.

sugerira da je bez sumnje riječ o dijelu spomenika koji je primarno koncipiran kao uspravno postavljena kamena ploča, dakle stela, a ista je koncepcija očito zadržana i nakon prerade.³ Na to, međutim, upućuju i neki drugi razlozi o kojima će biti riječi nešto kasnije.

Sa sadržajnog stajališta fragment se može podijeliti u dva dijela. Gornji dio zauzima ostatak negdašnjeg prikaza pokojnika. Od portreta je sačuvan tek lijevi dio poprsja s dijelom grudiju i donjom partijom lijevoga ramena. Nedostaju veći dio desne strane grudiju, cijelo desno rame i pokojnikova glava te obje ruke.

Poprsje je prekriveno plošno tretiranom draperijom čiji je karakter unatoč oštećenju moguće sa sigurnošću odrediti. Pokojnikovo donje odijelo bez sumnje je tunika. Od nje se razaznaju široki trokutasti ovrtnik i lijevi rukav. Ispod ovrtnika su na uobičajeni način trokutasto modelirani nabori, a na lijevom je rukavu nekoliko plitko urezanih valovitih nabora. Oni daju naslutiti da je vjerojatno riječ o tunici kratkih rukava. Preko tunike prebačen je ogrtač, uhvaćen okruglom fibulom na desnom ramenu figure. Fibula je jasno vidljiva. Ogrtač je pak s desnoga ramena spušten ispod vrata, na grudi, u obliku dviju traka koje se zvonoliko šire prema krajevima. Tu počinje lom, pa se tragovi draperije nakratko gube. Međutim, ostaci draperije na lijevom ramenu, zapravo vertikalno udubljeni plitko klesani kanali, pokazuju da je ogrtač bez sumnje bio prebačen na to rame, a zatim na leđa. Takvim slaganjem opisani je odjeveni predmet moguće identificirati kao *sagum*, kratki vuneni ogrtač galskoga podrijetla, ili pak kao *paludamentum*, tj. grčku hlamidu ($\chi\lambda\alpha\mu\acute{\upsilon}\varsigma$), nešto duži vuneni ogrtač gotovo istoga kroja.⁴

Iz karaktera odjeće nedvojbeno proizlazi da je portret prikazivao muškarca. S druge strane, iako pokojnikove ruke nisu sačuvane ni u najmanjem detalju, priljubljenost desnog rukava tunike uz tijelo ipak sugerira položaj desne ruke. Ona je vjerojatno bila savijena u laktu i postavljena ispred grudiju, ali svakako ispod visine ogrtača. Lako je moguće da se u njoj nalazio neki predmet ili atribut.

Ispod pokojnikove figure nalazi se natpisno polje koncipirano kao udubljena *tabula ansata*. Ono je visinom sniženo u odnosu na prikaz pokojnika i zapravo je cijelom svojom širinom izrađeno preko njegove donje polovice, a površina oko

³ Etimologija riječi "stela" (grč. ἡ στήλη) nije sa sigurnošću razjašnjena, ali u obzir dolaze samo dvije mogućnosti; prva, da στήλη dolazi od riječi ἵστημι, u značenju "stajati uspravno", i druga, da je nastala od glagola στέλλω, sa značenjem "postaviti, pripremiti, opremiti, zgotoviti": H. MOBIUS, 1929, 2307 i d. i G. A. MANSUELLI, 1966, 485 i d. Izričito za prvu mogućnost zauzima se *STGL*, 1954, stup. 751-752, s. v. στήλη. U grčkom jeziku, odakle ga je u nepromijenjenom obliku preuzeo latinski, izraz "stela" upotrebljavao se za različite vrste kamenih spomenika u uspravnom položaju, podignutih u funkciji oznake ili nositelja natpisa (cipusi, stupovi, titulusi, pa čak i statue). Stelama su se nazivali i stupovi-pilastri na kojima su bili zapisani zakoni, dekreti, mirovni i saveznički ugovori, zavjetni natpisi upućeni božanstvima, dakle ne samo spomenici koji su natkriljivali grobove: *STGL*, 1954, nav. mj.

⁴ O tim vrstama ogrtača usp. sažeti prikaz: L. BONFANTE WARREN, 1973, 606, s. v. *chlamys* i 611, s. v. *sagum*. Nije isključeno ni da je riječ o lacerni. Opširno o tom tipu ogrtača s izvadcima iz izvora i slikovnim materijalom: F. KOLB, 1973, 116 i d., tab. 36 i d., osob. 44 i d. Lacerna je u većini slučajeva teško ili gotovo nemoguće razlikovati od paludamentuma jer također nije imala kapuljaču, a spajala se brošom ili fibulom na desnom ramenu, odnosno na grudima. F. Kolb u njoj vidi oblik istočnjačkog ogrtača $\mu\alpha\upsilon\delta\acute{\upsilon}\tau\eta$ koji su nosili Parti, Sasanidi i Armenci. Međutim, mnogo je vjerojatnije da je funkcionirala kao općeniti naziv za ogrtače raznih tipova. Usp. L. BONFANTE WARREN, 1973, 608, s. v. *lacerna*.

ansi dodatno je udubljena u odnosu na površinu tabule. Unutar tabule uklesan je natpis koji je raspoređen u četiri retka. Njemu nedostaje tek po nekoliko slova u desnom rubnom dijelu tabule i cijela pripadajuća ansa. O sadržaju i karakteristikama natpisa bit će riječi u zasebnom poglavlju.

Ispod tabule ansate nalazi se ono što cijelom spomeniku daje pomalo čudan ili, bolje rekavši, jedinstven izgled - fino obrađeni četvrtasti profil, koji je po dubini viši i od tabule i od prikaza pokojnika, a koji cijelom spomeniku, gledano iz lijevog profila, daje oblik slova "L".

Koji su glavni argumenti da se prethodno opisani fragment objasni kao dio nadgrobnog spomenika tipa portretne stele, spomenika koji je u jednom trenutku bio znatnim dijelom preraden? Dva su glavna razloga. Na prvomu mjestu to je način na koji je u cjelinu spomenika uklopljeno natpisno polje, tj. tabula ansata. Ona je bez sumnje uklesana unutar portretnog polja te je na taj način bila uzrok nestanka donjeg dijela pokojnikova portreta. To se najjasnije uočava slijedimo li liniju kojom portret, ili ono što je od njega ostalo, danas završava. Bočne su mu strane nešto kraće, očito zato što je na tomu mjestu morao biti najviše odrezan zbog izrade ansa, a napadno završava i draperija odjeće čiji pad jasno upućuje da se je izvorno morala protezati i prema donjem dijelu polja. Portret je od tabule naprosto odrezan, pa je to više nego jasan dokaz redosljeda obrade dvaju spomenutih dijelova spomenika.

Drugi je razlog stilske prirode. Naime, u izradi gornjeg i donjeg dijela spomenika uočljive su takve razlike koje već na prvi pogled govore o "dvije ruke" ili dvije faze izrade. Unatoč skromnim tragovima više je nego jasno da je gornji dio spomenika kvalitetnije klesan, a površina reljefa uglačana, dok su u izradi tabule i obradi profila primjetni tragovi manje vještije upotrebe zubatog dljeta.

3. Izgled i prerada izvornog spomenika

Nakon svega što je o fragmentu s Gradine kazano u prethodna dva poglavlja, valja se zapitati je li moguće barem djelomice rekonstruirati izgled, tj. vanjsko i unutarnje ustrojstvo prvotnog spomenika, ili je takav pokušaj neopravdan i unaprijed osuđen na neuspjeh?

Iako danas sačuvani ostaci originalnog spomenika, odnosno prve faze obrade, nude malo elemenata za jedan takav pokušaj i upućuju na sav rizik u koji se istraživač upušta, držim da zakonitosti u ustrojstvu rimskih nadgrobnih spomenika, u metodologiji znanstvenog istraživanja obuhvaćene pojmom ikonologija, predstavljaju dovoljno pouzdano uporište da se o tom pitanju ipak progovori nekoliko riječi.⁵

Već je u uvodnom poglavlju naglašeno da je fragment s Gradine posve sigurno pripadao spomeniku tipa portretne stele.⁶ Najvjerojatnije je to bila stela

⁵ O značenju izraza ikonologija s relevantnom literaturom usp. H. PFLUG, 1989, 4.

⁶ Teorijski bi u obzir mogla doći i jedna druga forma nadgrobnog spomenika - portretni reljef koji se uzidavao u nadgrobnu arhitekturu - ali kako je taj tip spomenika rijedak i u jednoj Saloni svaku raspravu u tom smislu držim bespredmetnom.

koncipirana u dva ili tri dijela. U njezinu gornjem dijelu bio je izrađen najvažniji sadržaj likovnog programa - portretno polje u kojemu je prikazano poprsje ili polufigura muškog pokojnika. Veći dio tog prikaza sačuvao se i na kasnije prerađenom spomeniku, dio kojega se očuvao do danas. Tomu po svoj prilici nije kumovao samo stupanj sačuvanosti originalnog spomenika već i želja da se prikaz pokojnika ukloni u onom dijelu u kojem je to bilo prijeko potrebno da bi se uklesao novi natpis, ali na način da se u istom trenutku skladno poveže s novim natpisom. Nema, naime, nikakve sumnje da je u trenutku inskripcije novog natpisa portret morao biti u cijelosti sačuvan. U protivnom, bio bi potpuno uklonjen, a to, kao što vidimo, nije slučaj.

Ako tragom rezultata suvremenih ikonoloških istraživanja rimskih nadgrobničkih stela krenemo jedan korak dalje, tada se s dosta vjerojatnosti može pretpostaviti da je portretno polje po svoj prilici nadvisivao trokutni zabat. Razlog zbog kojega golem broj rimskih stela završava upravo trokutnim zabatom i zbog kojeg on često preuzima funkciju portretnog polja, više je nego jasan - on je često jedina veza spomenika s arhitektonskim uzorima prema kojima je nastao i stoga je neminovno podređen konceptu heroizacije.⁷ Istina, ne završavaju baš sve rimske stele trokutnim zabatom. Postoje i one koje završavaju polukružnim zabatom, pa čak i one koje uopće nemaju zabat. Takve su stele, međutim, u priobalju provincije Dalmacije, pa tako i na području makarskog podbiokovlja, vrlo rijetke. Od onih stela s toga područja kojima je sačuvan gornji završetak, trokutni zabat ima njih osam,⁸ polukružni samo jedna,⁹ a bez zabata su tri.¹⁰ Sve su to spomenici iz kasnog Principata i Dominata, a tipološki ih je moguće odrediti kao profilirane zabatne, profilirane lučne ili profilirane pravokutne stele.¹¹ Iznimka je samo gornja polovica stele koja se danas nalazi u dvorištu crkve sv. Jure u Tučepima. Ona je arhitektonski koncipirana te pripada tipu u obliku edikule.¹² Kod prve grupe stela zabat je - ukoliko ga imaju - upisan u pravokutni završetak spomenika (pseudozabat), a kod zadnjospomenute stele on je slobodnostojeći te strukturalni dio edikule (naikos). Jedna od tih dviju mogućnosti zacijelo se može pretpostaviti i za prvu fazu izrade portretno stele s Gradine.

Ako u pokušaju aproksimativne rekonstrukcije gornjeg dijela izvornog spomenika na prvi pogled i ima elemenata nagađanja i domišljanja, izgled donjeg dijela stele lako je rekonstruirati. On je nesumnjivo bio izrađen u funkciji natpisnog polja, najvjerojatnije titulosa obrubljenog profilacijom koju su uokvirivale široke ravne trake. Druga je mogućnost da je natpisno polje bilo

⁷ F. REBECCHI, 1972, 206.

⁸ S. BOŽEK - A. KUNAC, 1998, 96, br. i sl. 74 (Tučepi), 106, br. i sl. 94 (Brela), 107, br. i sl. 96 (Tučepi), 108, br. i sl. 97, 109, br. i sl. 100, 110, br. i sl. 101 (sve Baška Voda), br. i sl. 102, 111, br. i sl. 103 (Tučepi).

⁹ S. BOŽEK - A. KUNAC, 1998, 103, br. i sl. 88 (Baška Voda).

¹⁰ S. BOŽEK - A. KUNAC, 1998, 112, br. i sl. 106 (Baška Voda), 113, br. i sl. 107 (isto). Jedna se neobjavljena stela čuva u radionici Arheološke zbirke u Baškoj Vodi.

¹¹ Interpretacija tipova: G. A. MANSUETTI, 1956, 368 i d. (stela semplicemente riquadrata); F. REBECCHI, 1972, 181 i d., osob. 189 i d. (stela corniciata); H. PFLUG, 1989, 37 i d. (profilgerahmte Stelen). U priobalju Dalmacije profilirane stele najčešće pripadaju osnovnoj, tj. anikoničnoj varijanti, a među portretnim stelama čine približno 1/3 grade.

¹² Usp. prvu stelu u bilj. 8 u ovom radu.

koncipirano u obliku neraščlanjene ravne plohe. Donji je završetak stele zacijelo završavao klinom za usađivanje u bazu, kao što je bilo uobičajeno na tom tipu spomenika.

Stela je sekundarno prerađena na način da je otklesan donji dio pokojnikova poprsja, sve do visine gornje okvirmne trake ili gornjeg ruba natpisnog polja. Kod tog je zahvata lapicida očito pazio da estetski dojam ne bude previše narušen, pa je visina prikaza s velikom preciznošću skraćena na odsječak odjevne biste. Prostor s kojeg je uklonjen dio pokojnikova poprsja dodatno je udubljen, a unutrašnja je stranica okvira titulusa zaravnana i produžena, što se jasno vidi po tragovima obrade zubatim dljetom. Dobiveni je prostor zaglačen i upotrijebljen kao novo natpisno polje. U njemu je uklesan natpis raspoređen u četiri retka, kojemu danas nedostaje desni rubni dio. Sa strana natpisa uklesane su sigle D M, a do njih su udubljene anse, pa je natpis tako prakučki dobio oblik pojednostavnjeno izvedene tabule ansate.

Gornji dio negdašnjeg poprsja ostavljen je očito iz dekorativnog razloga, odnosno zbog toga što novi zahvat nije značio temeljitu preradu spomenika, već više njegovu doradu. Tome je zasigurno kumovala i činjenica što je novi pokojnik također bio stariji muškarac, pa se stari prikaz tako odlično uklapao u novu funkciju. Međutim, portret bivšeg pokojnika jamačno je doživio dređene promjene, barem na partiji glave i lica. Tragovi prerađivanja naslućuju se, čini se, i na draperiji desne strane grudiju, iako nije isključeno da je to skut ogrtača koji je prvotnom pokojniku bio prebačen preko nadlaktice lijeve ruke.

Na jedno pitanje u ovom trenutku ipak nije moguće argumentirano odgovoriti: je li i nakon druge faze obrade izvorno natpisno polje (titulus) ostalo u upotrebi ili je ono već prije bilo odlomljeno poradi pada, oštećenja, ili nekih drugih razloga, odnosno uklonjeno tijekom prerade spomenika. U tom nam smislu izgled loma gornje obrubne trake titulusa ne može biti od velike pomoći jer on može jednako upućivati na postojanje novog elementa za učvršćivanje kao i na izvorno natpisno polje. Stoga, čini mi se, u obzir valja uzeti obje mogućnosti, iako je druga u svakom slučaju vjerojatnija i prihvatljivija.

Hotimično uklanjanje cijeloga titulusa malo je ili nimalo vjerojatno, jer bi u tom slučaju bilo logičnije da je novi natpis uklesan na mjestu staroga, a to, kako vidimo, nije slučaj.¹³ Pojava tabule ansate u tom pogledu nije trebala biti nikakva smetnja. Naime, iako je ovo, koliko je meni poznato, prvi primjer pojavljivanja tabule ansate na rimskim stelama priobalja Dalmacije - ako ne na anikoničnoj, a ono barem na portretnoj varijanti - njezina pojava na tom tipu spomenika nije sasvim neuobičajena. U rimsko carsko doba ona se katkad javlja kao zamjena običnoj tabuli ili titulusu, uvijek u donjem dijelu stela.¹⁴ U našem slučaju očito je riječ o preuzimanju strukturalnog elementa s druge forme nadgrobnog spomenika -

¹³ Spomenuta praksa potvrđena je, primjerice, na jednoj steli sa solinskih Manastirina. Ona je nastala tijekom kasnog 2. ili 3. stoljeća, ali je u 4. ili možda tek 5. stoljeću na radiranomu natpisnom polju uklesan novi natpis: R. EGGER, 1926, 97, br. 188.

¹⁴ Usp. npr. neke stele iz okolice Bordeauxa (P. BRAEMER, 1959, T. 15, sl. 18, T. 18, sl. 63), ili istočne Grčke (E. PFUHL - H. MOBIUS, 1977, T. 115, sl. 775, T. 322, sl. 2285, T. 326, sl. 2311). Većina ih je iz 2. ili 3. stoljeća. Od primjera s teritorija rimske provincije Dalmacije osobito je zanimljiv ulomak stele iz Bosanskog Grahova, također s tabulom ansatom u donjem dijelu: D. SERGEJEVSKI, 1934, 19, br. i sl. 26.

sarkofaga - ali to, ponavljam, nije trebala biti smetnja da se on ukleše u donjem dijelu spomenika.

Ostaju, dakle, samo dvije mogućnosti: ili je izvorni titulus bio ostavljen i nakon druge faze obrade spomenika, tj. izrade novoga natpisa, ili je odlomljen prije zahvata na spomeniku.

Ako je spomenik i nakon prerade u većoj mjeri zadržao izvoran oblik, to bi značilo da je jedinu novinu predstavljalo zapravo novo natpisno polje, umetnuto u donju polovicu portretne niše. U tom bi slučaju njegovo uklesavanje očito trebalo objasniti kao posljedicu nepostojanja slobodnog prostora unutar titulusa, odnosno kao posvetu novom pokojniku pokopanom u istoj grobnici nad kojom je stela otprije stajala. Unatoč činjenici da u završnom retku novoga natpisa nema riječi *posuit*, u takvo je što teško povjerovati, jednostavno zato što je između prve i druge faze obrade moralo proći više od dva stoljeća (o tome vidi u poglavlju o dataciji). Dakle, mogućnost da je novi natpis u potpunosti nadomjestio stari, odnosno da je stela promijenila vlasnike, mnogo je vjerojatnija, iako ostaje pitanje kako je bilo riješeno pitanje statike i postavljanja toga novog, tj. prerađenog spomenika. Priklesavanje eventualnih ostataka titulusa u novi klin za učvršćivanje bio je u svakom slučaju lako rješiv zadatak, ali je takav postupak vjerojatno iziskivao uklanjanje ili preradu barem jednog dijela vrha spomenika (zabata).¹⁵ To bi bilo u skladu s općim karakteristikama stela kasnotetrarhijskog i konstantinskog razdoblja, koje su najčešće malih dimenzija i vrlo često izrađene upravo preradom starijih antičkih spomenika.

4. Natpis

Od dvaju natpisa koji su postojali, ako ne paralelno onda svakako sukcesivno, sačuvan je samo tekst mlađeg natpisa i to gotovo u cijelosti. On glasi:

D [.]
 VET . IUNIAN[.]
 QVI VIXIT AN[.....]
 ALLIA MESSIA [..]
 RITO BENE MERE[...]

D(is) [M(anibus)]. / Vet(tius) Iunian[us] / qui vixit an[n(os) (..)], / Allia Messia [ma]rito bene mere[nti].

Ako ostavimo po strani abrevijature formule *Dis Manibus*, mlađi je natpis formuliran u četiri retka. Pisan je tipičnom kasnocarskom rustičnom kapitalom, visine otprilike oko 2 cm, ali su neka slova i većih, a druga manjih dimenzija. Znak interpunkcije javlja se samo u prvom retku, između pokojnikova nomena i kognomena, i to u obliku urezanog trokutaća. Ligature se pojavljuju na dva mjesta

¹⁵ Takav je npr. slučaj s više puta prerađenom stelom iz južnog zida crkve sv. Duha u Splitu (N. CAMBI, 1987, 7 i d., sa sl.) i salonitanskom stelom uzidanom u zapadni zid vrta Garagnin-Fanfogna u Trogiru (M. ABRAMIĆ, 1937, 18, sl. 12).

u posljednjem retku: u riječi *bene* sastavljena su slova N i E, a u riječi *mere[nti]* slova M i E. Kao zanimljivost valja spomenuti činjenicu da se u nekim slovima još uvijek dobro zapažaju ostatci crvene boje.¹⁶

Sadržaj svjedoči da je novi natpis na prerađenom spomeniku svome suprugu Vetiju Junijanu posvetila *Allia Messia*. I pokojnik i komemoratorica imenovani su formulama tipa *duo nomina*. *Vet(t)ius* je kao nomen na tlu Dalmacije podjednako čest i u razdoblju ranog i u razdoblju kasnog Principata, ali je ovim spomenikom prvi put potvrđen na području Baške Vode.¹⁷ Pokojnikov kognomen izveden je iz nomena *Iunius* i zasad je imao samo jednu potvrdu, i to s područja Salone.¹⁸

Za razliku od nomena *Vet(t)ius*, *Allius* je najzastupljenije obiteljsko ime na rimskim spomenicima s područja Baške Vode, ali i šire.¹⁹ Tako se na profiliranoj lučnoj steli iz Baške Vode (*CIL* 3, 1899) kao komemorator spominje *Marcus Allius Firminus*, na izgubljenom sarkofagu iz istoga mjesta (*CIL* 3, 1900) spominjala se neka *Allia M[...]*, a na jednom nadgrobnom titulusu ili fragmentarnoj steli iz Brela pojavljuju se dvadesetpetogodišnji mladić *Allius Lupianus* (pokojnik) i otac mu *Allius [...]*janus (komemorator).²⁰ Vjeruje se da je taj nomen proširen zahvaljujući vojnicima, pa bi i u našem slučaju mogla biti riječ o ženskom potomku veteranske obitelji.

Ženino osobno ime glasi *Messia*, što je ženski oblik imena *Mes(s)ius*.²¹ Esencijalno pripada latinskome imenskom repertoaru, iako nije isključeno da je nastalo iz ilirske osnove *Mess*.²²

Na temelju svega iznesenoga može se sa sigurnošću tvrditi da je Alija Mesija pripadala obitelji koja je najmanje dva ili tri naraštaja živjela na području Baške Vode. Ako je moje razmišljanje o razlozima izrade novoga natpisa i uopće doradi spomenika s Gradine točno, tada je logično pretpostaviti da je i obitelj Vetija Junijana živjela na području Baške Vode barem kroz nekoliko naraštaja.

5. Datacija

Pitanje datiranja fragmenta nadgrobnog spomenika s Gradine u Baškoj Vodi ima dvije razine: datiranje izvornog spomenika (portretne stele) ili prve faze obrade i datiranje druge faze obrade, tj. prerađenog spomenika.

Prvo je pitanje neraskidivo vezano uz tip figuralnog prikaza. Naime, iako je figura pokojnika dobrano oštećena, a u donjem dijelu i priklesana, nema nikakve

¹⁶ Ispunjavanje slova bojom česta je praksa na nadgrobnim spomenicima priobalja Dalmacije, pa tako i stelama. Usp. npr. stelu Luzidenija Glicera s jugoistočne salonitanske nekropole (D. MARŠIĆ - M. MATJEVIĆ, 2000, 36 i d., br. i sl. 20.) i stelu Trebonijevaca iz Arheološkog muzeja u Splitu (objave natpisa: M. GLAVINIĆ, 1875, IV.; F. BULIĆ, 1886, 47, br. 295).

¹⁷ G. ALFÖLDY, 1969, 136, s. v. *Vettius, Vetius*.

¹⁸ ISTI, 1969, 224, s. v. *Iunianus*.

¹⁹ ISTI, 1969, 57, s. v. *Allius*.

²⁰ Za prvu stelu usp. lit. u bilj. 9. Izgubljeni sarkofag iz Baške Vode: S. BOŽEK - A. KUNAC, 1998, 104, br. 89. Nadgrobni titulus iz Brela: ISTE, 105, br. i sl. 91.

²¹ H. KRAHE, 1929, 73 i d., s. v.; A. MAYER, 1957, 228, s. v.; G. ALFÖLDY, 1969, 247, s. v.

²² Usp. G. ALFÖLDY, 1969, 247, s. v. *Messor*.

sumnje da je portret morao biti izrađen u visini polifigure.²³ Taj se pak oblik prikaza pokojnika javlja uglavnom na većim stelama nastalima u razdoblju ranog Principata, i to poglavito onima zabatne forme čije portretne niše imaju arhitektonsko uokvirenje.²⁴ Prema tome, kako je to navedeno u trećem poglavlju, izvorna je stela mogla pripadati samo dvama tipovima: stelama arhitektonskog karaktera, točnije stelama u obliku edikule, ili visokim profiliranim stelama. Dragocjen pokazatelj u tom smislu svakako je i debljina ulomka (16 cm), koja pokazuje da je to morao biti spomenik visine daleko iznad 1 m.²⁵

Prethodna razmišljanja podupire još jedan važan kriteriji - stilske karakteristike. U modelaciji draperije odjeće i uopće izradi reljefa primjećuju se tragovi upotrebe dljeta, ali ne i brzotirajućeg svrdla, dok je opća karakteristika likovnog tretmana plošnost i shematizacija, uz istodobno uspjele kontrastiranje deblje draperije ogrtača i tanje tunike.

Iz svega navedenoga proizlazi zaključak da je izvorni spomenik svakako nastao u razdoblju ranog Principata. Po mom sudu valjalo bi isključiti mogućnost da je stela izrađena u julijevsko-klaudijevskom razdoblju i izradu tražiti u vremenu od posljednje četvrtine 1. do najkasnije sredine 2. stoljeća.

Kada je u pitanju vrijeme prerade ili dorade izvornog spomenika, najprije valja poći od činjenice da je između izrade i novog zahvata na spomeniku moralo proći stanovito vrijeme. Ako je taj novi zahtav ipak značio temeljitiju preradu i uklanjanje staroga natpisa, moralo je proći dovoljno vremena da stela bude oštećena, da eventualno ostane bez vlasnika ili da ju iskoriste potomci nekadašnjih vlasnika. Ako je pak uistinu riječ o neznatnoj doradi, i tada je moralo proći barem nekoliko naraštaja, pa nas to dovodi do logičnog zaključka da je do dorade moglo doći tek u razdoblju ranog Dominata.

Kao potvrdu takvoj prosudbi izdvajam nekoliko databilnih elemenata koje ovom prigodom nemam namjeru eksplicitnije razmatrati: imenske obrasce pokojnika i komemoratora (oba tipa *duo nomina*), pojavu tabule ansate (iako je riječ o steli!), paleografiju natpisa koja naginje kurzivnom pismu, s tipično kasnoantičkom grafijom pojedinih slova (različiti načini pisanja slova A - osobito onaj u obliku grčke lambde s prelomljenom crticom, L s prema dolje zakošenom vodoravnom crticom), itd.²⁶ Iako se ti elementi u rimskoj antroponomiji, likovnoj umjetnosti i epigrafiji pojavljuju u različito vrijeme, a neki se upotrebljavaju i

²³ Polifigura je oblik prikazivanja gornjeg dijela tijela pokojnika gotovo u pravilu zamišljenog u statuarnoj pozi. Najčešće je to prikaz otprilike do visine struka, ali postoji i nešto produženiji oblik do visine koljena (usp. stelu S. Enija Fuska iz Muća: S. RINALDI TUFI, 1971, 99, br. 13, tab. V, 3; N. CAMBI, 2000, 50, kat. br. 63, tab. 82), odnosno reducirani koji prikazuje samo gornji dio grudiju i ramena (usp. stelu G. Laberija Valesa iz Sinja: N. CAMBI, 2000, 53, kat. br. 71, tab. 95).

²⁴ To je opća karakteristika toga tipa prikaza, koja se iskazuje na spomenicima iz različitih dijelova rimskog Imperija. Usp. npr. takvu ocjenu za polifigure na stelama sjeverne Italije: H. PFLUG, 1989, 82 i d.

²⁵ Usp. npr. fragmentarnu stelu roba Honesima iz Košuta kod Sinja, koja je, unatoč nedostatku gornjeg dijela portreta i cijelog kruništa, visine 100, širine 45 i debljine 16 cm: S. RINALDI TUFI, 1971, 110, br. 36, tab. X, sl. 4. Stela djevojke Lupe iz Sovića, koja je također debljine 16 cm, visoka je 142 i široka 60 cm: D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1967, 345 i d., sl. 2, T. II-III.

²⁶ O vremenu pojave nekih od spomenutih elemenata usp. D. MARŠIĆ, 2000, 81 i d.

Dražen Maršić: FRAGMENT OF ROMAN BAS-RELIEF FROM BAŠKA VODA

S u m m a r y

The topic of this paper is fragment of Roman bas-relief found in 1996 in Baška Voda, at the site Gradina. After the examination of the fragment in question, the author has concluded that it belonged to a type of typical Roman funeral monument - stele with portraits. The fragment shows traces of two working phases. Remnants of the deceased's portrait and a small portion of the upper border of titulus are all what is left from the original monument that once portrayed the deceased from the waist upwards. In the second working phase, a tabula ansata was inserted in the lower half of the portrait niche. According to the results of modern iconological research of Roman sepulchral stelae, the author has concluded that the original monument belonged either to the type of architectonically partitioned stelae with a portrait niche, free gable and titulus, or to the type of moulded gable stelae with a pseudo-gable, niche and titulus. In addition, the author reconstructs reasons and course of reworking the original monument, opting for the opinion that the later inscription most probably entirely substituted the older one, that is, that the stele changed its owners.

In the second part of this paper, the author discusses some incorrect elements appearing in the previous reading of the inscription and analyses its contents. *Allia Messia* dedicated this new inscription, carved on the reworked monument, to her husband *Vetius Iunianus*. According to the analysis of stylistic characteristics and height of the original figure (from the waist upwards), and connecting it with probable structure and outer form of the stele, the author dates the production of the original monument at the end of the 1st century or at the first half of the 2nd century. Name patterns of both deceased and commemorator at the later inscription (duo nomina), appearance of tabula ansata and typical late Roman lettering of some letters date the rework of the monument in the period of the early Dominate, that is, at the end of the 3rd century or at the beginning of the 4th century.